

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2024-30-1>

УДК 811'111'367.335

БОЙКО Юлія

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0998-5657>

Julia_boyko_pereeklad@ukr.net

ТЕРМІНИ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ТЕКСТІ: ДЕФІНІТНІСТЬ ТА ПЕРЕКЛАД

У статті йдеться про те, що дослідження термінів і галузевих терміносистем у науці про мову перебуває нині в стадії активного розвитку, оскільки інтеграційні процеси у світі безпосередньо впливають на проникнення лексичних одиниць з однієї мови в іншу. Реалізація інтелектуального потенціалу народу у сфері виробничо-професійного спілкування нерозривно пов'язана із удосконаленням інженерної та конструкторської думки. Вивчення спеціалізованої термінології, процесів наукової номінації в інженерно-технічній сфері, відтворення науково-технічних досягнень власними словотвірними ресурсами, безумовно, сприятиме становленню й обслуговуванню сучасних високотехнологічних процесів. Науково-технічні тексти відносяться до наукового стилю та знаходять застосування в сферах наукової діяльності, науково-технічного прогресу суспільства, освіти та навчання. Дослідження ґрунтується на використанні матеріалів науково-технічної літератури, спеціалізованих у певних галузях науки і техніки.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, термін, ознаки терміна, науково-технічний текст, перекладацькі трансформації; еквіваленти.

BOYKO Yuliya

Khmelnytskyi National University

TERMS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXT: DEFINITY AND TRANSLATION

The article deals with the study of terms and terminology in the modern linguistics. The process of terms studying is now in the stage of active development, since the integration processes in the world directly affect the penetration of lexical units from one language into another. The realization of the intellectual potential of the people in the field of industrial and professional communication is inextricably linked with the improvement of engineering and design thought. The study of specialized terminology, processes of scientific nomination in the engineering and technical sphere, reproduction of scientific and technical achievements by own word-forming resources will certainly contribute to the formation and maintenance of modern high-tech processes. Scientific and technical texts relate to the scientific style and find application in the fields of scientific activity, scientific and technological progress of society, education and training. The study is based on the use of materials of scientific and technical literature specialized in certain fields of science and technology.

Terminology units are the object of study of terminology as a field of knowledge. In general, they can be described from three points of view. In terms of linguistics, terms are lexical units of language that carry specialized information when used in certain pragmatic and discursive contexts. This specialized information ensures the transmission of an accurate value that is generally accepted among a particular community of professionals in each industry. From the point of view of cognitive science, terms are conceptual units that represent the necessary and relevant nodes of knowledge in the content structure of a particular field, which are transmitted at the linguistic level by lexical units. The totality of all conceptual spheres forms the conceptual structure of the industry. For specialists, the concept is a starting point in terminological work, while for translators it is only an intermediate instance between the original term and its equivalent in the target language. Thus, the first function of terms is the representation of specialized knowledge. Linguistic, cognitive and communicative dimensions are inseparable in a holistic, holistic description of terms.

At the present stage, it is possible to trace five approaches (formal; ethnographic; conservative; international; measured) to solving one of the key problems for the formation of Ukrainian terminology - the problem of classifying terminology. Terms should be marked by accuracy, motivation, uniformity, compliance with the rules and norms of a particular language etc. Each scientific term has a definition that clearly outlines, limits its meaning.

Among the lexical transformations used in the translation of terms, it can also be effective to use the following methods: transcoding comprising transcription, transliteration, mixed transcoding, adaptive transcoding; compression; loan translation; explications i.e. descriptive translation; concretization or specification and generalization.

Terminology should not be confused with translation studies; terminology work consists in establishing terminology equivalents, that is, lexical units, which are used by specialists, communicating in the target language; the essence of translation studies is the most accurate reproduction of the original units of text by means of the target language. The essence of translation studies is the most accurate reproduction of the original units of text by means of the target language. The term has its own "proper" invariant meaning and performs the function of a semantic differential in various terms. This function should be preserved and accurately transferred to the target language by using the translation tools and own creative initiative and ability of the translator.

Key words: terminology, terminological work, term, features of the term, scientific and technical text, translation transformations; equivalents.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Дослідження термінів і галузевих терміносистем у науці про мову перебуває нині в стадії активного розвитку, оскільки інтеграційні процеси у світі безпосередньо впливають на проникнення лексичних одиниць з однієї мови в іншу. Реалізація інтелектуального потенціалу народу у сфері виробничо-професійного спілкування нерозривно пов'язана із удосконаленням інженерної та конструкторської думки. Вивчення спеціалізованої термінології, процесів наукової номінації в інженерно-технічній сфері, відтворення науково-

технічних досягнень власними словотвірними ресурсами, безумовно, сприятиме становленню й обслуговуванню сучасних високотехнологічних процесів [10, с. 3].

Українська термінологія упродовж багатьох років привертає до себе увагу вчених, фахівців у галузі термінотворення адже українська є цілком спроможною для творення власної терміносистеми. Зазначимо, що нарешті після багатьох років утисків українська мова зайняла відповідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема у науковій галузі. Так, на запити середньої та вищої освіти, починаючи з 1990-х років, почала з'явитися низка термінологічних словників [10; 13; 11; 17; 3; 4; 6; 7; 8]. Уся ця продукція є наслідком живого діалогу між фахівцями-вченими, спеціалістами різних галузей та філологами, що відбувається постійно на регіональному, державному та міжнародному рівнях.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогодні в Україні є кілька термінологічних центрів, основні з яких знаходяться у Києві, Харкові, Чернівцях та Львові. Сучасні українські термінологи глибше, ніж їх попередники, розробляють теорію терміна як мовного знака, описують термінологію як підсистему загальнолітературної мови. Серед сучасних провідних українських фахівців з питань термінознавства слід назвати: Т. Кияка, А. Д'якова, О. Білодіда, О. Вакуленка, І. Квітко, Р. Дудка, С. Кійко, Д. Фурт, Л. Дмитрук, О. Тур та ін [2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 15; 16; 18].

Головні проблеми, які стоять перед термінознавцями в Україні такі: 1) упорядкування існуючої науково-технічної термінології; 2) проблема спадщини; 3) проблема запозичень; 4) проблема перекладу термінів; 5) словотворча проблема; 6) правописна проблема; 7) проблема транслітерації; 8) проблема культури наукової мови.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою цієї розвідки є аналіз існуючих дефініцій терміна з метою розв'язання однієї з ключових для становлення української термінології проблеми-проблеми упорядкування термінології та уніфікації способів перекладу термінологічної лексики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефінуванню. Через складність та дискусійність

такого завдання в лінгвістиці існує чимало найрізноманітніших спроб визначення термінів.

Так, В. І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки. Вчений зазначає, що науково-технічні терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів [5, с. 315].

І. С. Квітко, спираючись на різні визначення, пропонує таку дефініцію: **термін** – це слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступають у системні відносини з іншими словами та словесними комплексами й утворюють разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, яка характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю [6, с. 21].

Великий тлумачний словник сучасної української мови, в свою чергу, пропонує таку дефініцію: **термін** – це «слово чи словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [1, с. 1241].

Термінологічні одиниці є об'єктом дослідження термінознавства як галузі знань. Загалом їх можна описати з трьох точок зору. З *погляду лінгвістики*, терміни – це лексичні одиниці мови, що несуть спеціалізовану інформацію при їх вживанні у певних прагматичних і дискурсивних контекстах. Ця спеціалізована інформація забезпечує передачу точного значення, яке є загальноприйнятим серед певної спільноти фахівців у кожній галузі [4; с. 477].

З погляду когнітивістики, терміни – це концептуальні одиниці, що репрезентують необхідні й релевантні вузли знань у змістовій структурі певної галузі, які на лінгвістичному рівні передаються лексичними одиницями. Сукупність усіх концептуальних вузлів утворює концептуальну структуру галузі. Для спеціалістів концепт – це відправний пункт у термінологічній роботі, тоді як для перекладачів це – лише проміжна інстанція між оригінальним терміном та його еквівалентом у цільовій мові. Таким чином, першою функцією термінів є репрезентація спеціалізованого знання [там само].

З комунікативної точки зору, терміни – це дискурсивні одиниці, що ідентифікують осіб, як членів професійних груп і дозволяють їм не лише спілкуватися та співпрацювати, а й передавати свої знання з дидактичною ціллю для підготовки нових спеціалістів чи, зрештою, розповсюджувати спеціалізоване знання як інформацію для тієї частини загалу, яка хоче щось дізнатися у певній галузі. Термінологічна насиченість текстів різниться в залежності від ступеня спеціалізації: чим вона вужча, тим більша питома вага термінів у тексті. Отож, другою функцією термінів є передача (трансфер) спеціалізованого знання [там само].

Лінгвістичний, когнітивний та комунікативний виміри нероздільні у цілісному, голістичному описі термінів. Однак, говорячи про термінологію, лінгвісти, як правило, розрізняють: а) розділ мовознавства, що вивчає терміни (у цьому значенні все частіше використовують слово «термінознавство»); б) фахову лексику в усіх слів певної мови (ми говоримо, наприклад, «німецька термінологія»); с) спеціальну лексику або галузеву термінологію, що обслуговує певну галузь науки чи техніки («лінгвістична термінологія», «будівельна термінологія», «машинобудівна термінологія» тощо).

Галузеві термінології називають – **терміносистемами**. Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають множинам термінів системного характеру:

1) логічними зв'язками (якщо між поняттями певної науки існують системні логічні зв'язки – а вони є в кожній науці, – то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);

2) мовними зв'язками (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, а отже, їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальновоживаних слів – синонімічні, антонімічні, словотвірні, полісемічні, граматичні, родовидові і т. ін.).

Комунікативні ситуації, в яких вживаються терміни, є по своїй суті спеціалізованими ситуаціями, які містять прагматичні обмеження стосовно учасників (переважно – відправник, фахівець у певній галузі), теми, мети та мовних функцій.

Окрім аспектів, якими цікавляться окремі професійні групи, термінознавство – це галузь знань, що зосереджується на термінах. Її дескриптивна і теоретична складові мають на меті опис термінів і способів їх функціонування, тоді як прикладна складова займається накопиченням термінів для створення глосаріїв як інструментів, призначених для задоволення професійних потреб.

Термінологічні одиниці – це усі лексикалізовані одиниці, які використовують у спеціалізованих сферах. Тому термінологія – це не хаотична множина слів, а організована на логічному й мовному в система спеціальних назв. Системність є однією з найважливіших умов існування терміна. Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [4, с. 11].

В історії розвитку термінології відомі випадки, коли базисом для створення певної терміносистеми первісно слугував текст.

Так, текст Конституції США виявився актуалізатором та версифікатором (верифікація – це перевірка істинності, встановлення достовірності) майже всієї сучасної американської юридичної термінології, яка на той час ще не була представлена як юридична терміносистема. Відповідно, для інтерпретації значення того чи іншого юридичного терміна зверталися до тексту самої Конституції, яка увібрала в себе термінологію – семантику, функції та сполучуваність термінів – конституцій штатів Нової Англії. Далі термінологія Конституції США стала слугувати нормою як для всіх штатів, так і для інших юридичних документів [14].

Проаналізувавши усі зазначені вище дефініції, можна запропонувати таке визначення терміна – це інваріант загальновоживаної лексеми або спеціально створена одиниця на базі словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення професійних потреб спілкування у сферах науки, техніки, виробництва чи управлінської діяльності.

У 20-і роки XIX ст були закладені наукові засади термінотворення, які актуальні донині: термінологія має бути всеукраїнською; у формуванні терміносистеми необхідно використовувати ресурси української мови і водночас логічно поєднувати національне та міжнародне.

На сучасному етапі можна простежити п'ять підходів до розв'язання однієї з ключових для становлення української термінології проблеми-проблеми упорядкування термінології.

Перший підхід – формальний. Головним для нього є кількісний показник видання українських словників і заміни іншомовних термінів власними.

Другий підхід – етнографічний. Він ґрунтується відродження національної термінології, що передбачає повернення до словників майже всіх українських термінів, які вживалися у минулому столітті.

Третій підхід – консервативний. Його прихильники виступають за збереження української науково-технічної термінології у такому вигляді, якого вона набула за радянського часу, так званий принцип «реальної мови».

Четвертий підхід – інтернаціональний. Для нього характерне введення до української науково-технічної термінології великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо англійської та німецької.

П'ятий підхід – поміркований. Він передбачає упорядкування української науково-технічної термінології з урахуванням історичних, національних, інтернаціональних та політичних чинників і вироблення й оптимального варіанту.

Важливим аспектом при упорядкуванні термінологічної бази є взяття до уваги основних ознак терміна. При всій відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання і властивих існує низка спільних, які визначають суть терміна як особливої мовної одиниці. Терміни повинні відзначатися точністю, стислістю, вмотивованістю, уніфікованістю тощо. Тож серед основних ознак терміна (або вимог, які висуваються до термінів) можна окреслити такі:

- ❖ **системність:** термін входить до певної терміносистеми, в якій він має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення, наприклад: *ножиці цін* як «розбіжність рівнів і динаміка цін у сфері міжнародної торгівлі на окремі групи товарів», і значення загальноновживаного слова «ножиці»; термін *storage* позначає «пам'ять» в обчислювальній техніці, а в інших сферах активно вживається у значеннях «склад», «сховище» тощо;
- ❖ **точність:** термін повинен якнайповніше передавати суть поняття, що позначає, наприклад: *поверхневий іригаційний стік*, *короткотерміновий кредит*. Неточний термін може бути джерелом непорозуміння між фахівцями, тому іноді говорять, що науковці спершу домовляються про терміни, а вже потім приступають до дискусії;
- ❖ **стислість:** зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би був ще й точним;
- ❖ **однозначність:** якщо більшість слів загальноновживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, що зумовлено їхнім призначенням. Однак тут слід зробити істотне уточнення: однозначність має місце в межах однієї терміносистеми, бо на рівні кількох субмов полісемія термінів – явище досить поширене;
- ❖ **незалежність від контексту:** моносемантичні лексеми не залежать від контексту.
- ❖ **відсутність синонімів:** термінології не повинна бути притаманна синонімічність, яка заважає взаєморозумінню.
- ❖ **відповідність правилам і нормам певної мови.** Кожна мова має свої стандарти стосовно науково-технічних термінів, їх вживаності та функційності.
- ❖ **експресивна нейтральність.** У своїй більшості терміни позбавлені емоційно-експресивного забарвлення. Але причинами певної інтенсивності деяких семантичних складових термінів можуть бути намагання підкреслити елітарність уявлення того, хто говорить, або намагання сховати свої наміри, наприклад: *чорна діра*, *чорний ящик* [4, с.12-13].

І варто додати ще одну ознаку терміна, суттєву на нашу думку – **дефінітність:** кожен науковий термін має дефініцію (визначення), яка чітко окреслює, обмежує його значення. Так, дефініцією терміна *аудиторський висновок* є «документ, що містить результати аудиторської перевірки»;

Дефініція терміна становить специфічний контекст, переважно у формі речення з іменним присудком, в якому сам термін виступає підметом, наприклад: *Hermeneutik ist wissenschaftliches Verfahren oder Kunst der Auslegung und Erklärung von Texten, Kunstwerken oder Musikstücken.* – **Герменевтика** – це науковий спосіб або мистецтво прочитання та роз'яснення текстів, творів мистецтва або музичних творів.

Перерахувавши основні ознаки, які сучасні термінознавці висувають до термінів, необхідно зазначити, що ці характеристики є швидше *бажаними*, ніж *обов'язковими* для великої кількості термінологічних одиниць.

Сьогодні дослідники вже відмовляються від думки, що терміни є або мають бути однозначними. Формула «**один термін – одне значення**» не завжди витримується. Водночас чіткі логіко-семантичні межі терміна, як правило, не повинні вести до появи в ньому полісемії в межах однієї галузі. Багатозначність термінів зумовлена розвитком поняття на основі метафоризації (*чашечка*, *лопатка*, *рукав*) і метонімічної (*тиск*, *надійність*, *стійкість*) номінації загальноновживаних слів. Набула популярності думка про те, що точність та однозначність термінів, як і існування повних термінів-еквівалентів в інших мовах, є не правилом, а, швидше, виняток з нього. Так, ціла низка термінів є багатозначними, наприклад, німецький термін *die Operation* (укр. *операція*) може означати: 1) (загальне значення) *виконання, робочий процес*; 2. (мед.) *хірургічне втручання*; 3. (військ.) *позначення дій у стратегії і тактиці; переміщення військ тощо*; 4. (матем.) *спосіб розв'язання завдання, процес розв'язання*; 5. (комп.) *тип виконання завдання*.

За походженням багато термінів є інтернаціоналізмами або створеними як штучні слова з елементів давньогрецької та латинської мов, наприклад: *Biopsie, Bionik, Biologie, Biokybernetik*.

З точки зору перекладацької діяльності термінологія сприймається як певний інструментарій у перекладі. Термінологічні ресурси забезпечують перекладачів необхідною інформацією, аби зняти сумніви, тобто знайти еквівалент у цільовій мові, встановити значення терміна у мові оригіналу чи обрати найкращий варіант серед кількох альтернативних. Але крім забезпечення інструментальної функції, перекладачі послуговуються термінологією як засобом для отримання знань у певній предметній сфері. Терміни будь-якої галузі, поєднані різноманітними зв'язками (*рід-вид; причина-наслідок; частина-ціле; попередній-наступний; матеріал-предмет; функція-інструмент тощо*), є складовими елементами знання. Тому оволодіння термінологією певної галузі одночасно означає засвоєння знань про неї. У цьому сенсі термінологія, має метакогнітивну функцію, оскільки допомагає перекладачам упорядкувати їхні предметні знання і забезпечити їх лексичними одиницями (термінами) для адекватної передачі одиниць спеціалізованого знання [4; с. 478].

Перекладацька проблема є термінологічною лише, якщо вона стосується термінів, тобто лексичних одиниць з чітким значенням у даній галузі. Термінологічна проблема може бути пов'язана із розумінням терміна та його прагматичними властивостями у вихідному тексті, вабо ж із пошуком еквівалента. Можна подати орієнтовний перелік ситуацій, які можуть трапитися із будь-яким перекладачем:

- ❖ незнання терміна, його значення, граматичних ознак чи прагматичного потенціалу в мові перекладу;
- ❖ непевність щодо існування у мові перекладу лексичної одиниці, яка є семантичним і прагматичним еквівалентом терміна, вжитого у вихідному тексті;
- ❖ сумніви чи віднайдена лексема є найкращим еквівалентом у цільовій мові;
- ❖ незнання фразеології та її вжитку у певній галузі.

Для подолання проблем у розумінні вихідного тексту, перекладачі користуються довідковою літературою, щоб встановити значення одиниць, їхні граматичні та прагматичні умови вжитку. Часто такими довідковими джерелами є одномовні спеціалізовані тлумачні словники мовою оригіналу або двомовні чи багатомовні термінологічні бази даних. Перекладачі очікують знайти потрібну інформацію для повного розуміння вихідного тексту, а також можуть консультиватися у відповідних фахівців, які володіють мовою оригіналу.

Перекладач науково-технічної літератури, який має справу з текстами конкретної тематики, повинен добре розуміти характер поводження наукових і технічних термінів у текстах. Перед тим чи іншим перекладачем стоїть завдання визначити приналежність терміна до певної галузі та знайти відповідний переклад цього терміна. Так, наприклад, технічний термін *frame* перекладається як: *рама* (у будь-якому пристрої), *станина* (у верстаках), *каркас* (у будівництві), *кадр* (у кіно і на телебаченні), *конструкція*, *корпус*, *ферма* та ін.

Ще одне явище, яке суперечить основним вимогам, що висуваються до термінів, але має місце у сучасній термінології – це явище синонімії. Інколи одне і те ж саме поняття (або предмет) може позначатися різними словами. Наприклад: англ. *cargo – freight*, нім. *der Cargo/der Kargo – die Fracht, die Ladung, das Gut* (вантаж); англ. *radiation – emission*, нім. *die Radiation – die Strahlung, die Ausstrahlung* (радіація).

У термінології, де відсоток підсвідомого мінімальний, теоретично синонімія неможлива, але на практиці у виробничому спілкуванні синоніми існують. Терміни-синоніми, що виникли у пізнавальному процесі як диференційні знаки, належать до одного й того ж денотата, тобто виражають одне й те ж поняття чи об'єкт, не характеризують різних властивостей, ознак цього терміна, не вживаються зі стилістичною метою і наближаються до прийнятого у лінгвістичній практиці поняття абсолютних синонімів (дублетів), напр.: *перемінний-циклічний*; *уцілювання-герметизація*; *напильник-терпуг* тощо.

У таких ситуаціях саме на перекладача покладається відповідальність за вибір правильного тлумачення терміна при описі певної предметної ситуації з конкретної науково-технічної сфери.

Для мови науково-технічної літератури характерне використання значної кількості термінів, різноманітних скорочень, особливого синтаксису тощо. Однією з ключових стилістичних рис науково-технічної літератури є стислість у поданні матеріалу та чіткість формулювань.

При перекладі науково-технічної літератури необхідно враховувати усі зазначені вище особливості науково-технічного тексту та вміти коректно використовувати знання термінології під час перекладу науково-технічної літератури.

З точки зору практики перекладу всі елементи денотативної системи вихідної мови (лексичні та фразеологічні одиниці) поділяються на дві групи:

- ❖ **ті, що вже мають відповідники в мові, на яку робиться переклад** (наприклад: *equipment – устаткування*);
- ❖ **ті, що (ще) не мають відповідників у мові перекладу** (наприклад: *flaming* у термінології Інтернету).

На етапі перекладу потрібно принципово вирішити питання еквівалентності, тобто обрати найвідповідніший із кількох можливих. На відміну від логіки перекладу розв'язання термінологічних проблем полягає не у виробленні стратегії для забезпечення еквівалентності, а у **виборі еквівалентного терміна**.

Еквівалентні одиниці, за визначенням Карабана В.І., поділяються на **одноеквівалентні** (тобто ті, що мають тільки один перекладний відповідник (наприклад: *flange – фланець*); і **багатоеквівалентні** (тобто ті, що мають більше одного перекладних відповідників (наприклад: *frame* перекладається як: *рама* (у будь-якому пристрої), *станина* (у верстаках), *каркас* (у будівництві), *кадр* (у кіно та на телебаченні), *конструкція*, *корпус*, *ферма* та ін.) [5, с. 279].

Головним способом перекладу одноеквівалентних термінів є знаходження лексичного еквівалента у мові перекладу. Еквівалент – це постійна лексична відповідність у мові перекладу, яка зафіксована у словнику і точно співпадає зі значенням даного слова. Одноеквівалентні термінологічні одиниці відіграють важливу роль при перекладі фахових текстів. Вони служать опорними пунктами, від яких залежить розкриття значення інших слів; вони дають можливість з'ясувати тематику тексту. Тому перекладачеві слід вміти віднайти еквівалент у рідній мові і розширювати власні знання термінів-еквівалентів. Прикладами одноеквівалентних термінів, віднайдених нами у науково-технічних текстах інструкцій є: *gamma irradiation – гамма-опромінювання*, *non-pyrogenic – анірогенний*, *bioresorbable – біорозкладний*, *implant – імплантат*, *extension cord – подовжувач*, *cystectomy – цистектомія*, *adapter – адаптер*, *humidity – вологість*.

При перекладі багатоеквівалентного потрібно скористатися принципом вибору варіативного відповідника. Для вибору правильного **варіативного відповідника** потрібно врахувати контекст та галузь,

то якої повинен належати термін. Наприклад, у реченні ...- *clinically significant renal, hepatic, cardiac, endocrine, hematologic, autoimmune or systemic disease, which in the physician's judgment, will prevent safe implantation or likely healing* . - ...клінічно значущі ниркові, печінкові, серцеві, ендокринні, гематологічні, аутоімунні або системні захворювання, які, на думку лікаря, запобігають безпечній імплантації або ймовірному загоюванню. Так, термін *heal* у медицині має два значення: *лікувати* та *гоїти* [18, с. 23]. Оскільки в інструкції описується використання виробу (колагенової мембрани) при стоматологічних операціях та імплантації, то кращим варіантом із наявних буде слово *загоювання* (рани після операції).

І ще один приклад: Термін *breaker* є багатозначним.

breaker I – 1) той, хто ламає (розбиває) 2) порушник (закону і т.ін.) 3) гірн. відбійник 4) бурун 5) тех. дробарка 6) ел. вимикач; 7) текст. м'ялка, тіпалка 8) гідр. льодоріз; **II** невелика бочка, барильце .

Оскільки глобальним контекстом є інструкція з експлуатації електричного приладу (кондиціонера), а у продовженні тексту йдеться про ураження електричним струмом, то очевидно, що найкращим відповідником тут буде відповідник із галузі електроніки, а саме – *вимика*. Напр. *Use the correctly rated breaker and fuse. - Використовуйте правильно вимикач і запобіжник*.

Переклад багатоеквівалентних термінів потребує вміння вибору одного, адекватного в даному контексті варіантного відповідника. Варіантні відповідники можуть бути зафіксовані в перекладних словниках, і тоді вони навиваються словниковими варіантними відповідниками [5, с. 280].

Перекладацький еквівалент обирається на основі відповідності між лексичними та граматичними значеннями слів тих мов, які беруть участь у перекладі, виходячи з контексту, ситуації та фонових знань [7, с. 41].

У випадку, коли словник не дає точного еквівалента термінологічної одиниці або коли варіантні відповідники певного терміна вихідної мови відсутні, використовуються різні прийоми міжмовних трансформацій. Задача перекладача полягає у виборі того чи іншого прийому в ході перекладу, щоб максимально точно передати значення кожного терміна.

Розглянемо детальніше основні види лексичних трансформацій, які можуть використовуватися при перекладі термінів.

Лексичні трансформації – це передача значення лексичних одиниць оригіналу в даному контексті лексемами мови перекладу, що не є їхніми словниковими відповідниками, які змінивши свою внутрішню форму, передають сенс, актуалізований одиницями оригіналу.

Основним видом лексичної трансформації є **транскодування** – такий спосіб перекладу, коли звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу [5, с. 282]. Розрізняють чотири види транскодування: 1) **транскрибування** (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови, наприклад: англ. *resistor* – укр. *резистор*; нім. *Maßstab* – укр. *масштаб*); 2) **транслітерування** (слово вихідної мови передається за літерами, наприклад: англ. *laser* – укр. *лазер*, нім. *Bundestag* – укр. *Бундестаг*); 3) **змішане транскодування** (транскрибування з елементами транслітерування, наприклад: англ. *overlock* – укр. *оверлок*, нім. *Megawatt* – укр. *мегават*); 4) **адаптивне транскодування** (коли форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу, наприклад: англ. *pallet* – укр. *палета*, англ. *platform* – укр. *платформа*, нім. *Platzkarte* – укр. *плацкарта*, нім. *Banknote* – укр. *банкнота*).

У проаналізованому нами масиві науково-технічних текстів [19-21] було виявлено такі приклади транскодування: *defect* – *дефект* (транслітерування), *matrix* – *матрикс*, *dentist* – *дантист* (змішане транскодування), *membrane* – *мембрана*, *sterile* – *стерильний*, *augmentation* – *аугментація*, *cystectomy* – *цистектомія* (адаптивне транскодування) тощо.

Транслітерація як спосіб перекладу часто використовується при передачі термінів на іноземну мову. Проте при перекладі способом транслітерації не слід забувати й про так звані «хибних друзів перекладача» (таких як *data, academic, cabinet, die Lektion, der Lektor* та ін.), транслітераційний спосіб перекладу яких призводить до грубих викривлень змісту оригіналу.

При перекладі термінологічних одиниць застосовують також інший прийом лексичних трансформацій – **калькування**. **Калькування** – це передача не звукового, а комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. Цей прийом застосовується при перекладі складних за структурою термінів. Наприклад: англ. *a standard key-combination* – укр. *стандартна комбінація клавіш*, англ. *wind rose format* – укр. *формат рози вітрів*, нім. *die Hochfrequenzwellen* – укр. *високочастотні хвилі*, нім. *interdisziplinär* – укр. *міждисциплінарний*. За допомогою **калькування** було перекладено також терміни: *self-diagnosis* – *самодіагностика*, *protective tape* – *захисна плівка*, *resorbable collagen membrane* – *резорбуюча колагенова мембран*, *demineralized bone matrix* – *демінералізований кістковий матрикс та ін.*

Деякі терміни, для яких не було прямих відповідників, були перекладені шляхом **експлікації** тобто **описово**, наприклад: *retained teeth* – *молочні зуби, які вчасно не випали*; *coronal scaling* – *видалення зубного каменю з коронкової частини зуба*; *subgingival scaling* – *зняття каменю під яснами*, *troubleshooting* – *виявлення й усунення несправностей*, *installer* – *сертифікований фахівець з монтажу*, *correctly rated* – *з відповідними номінальними параметрами електроживлення*.

Одним з видів лексико-семантичних трансформацій є також **конкретизація** – процес, при якому одиниця більш широкого, конкретологічного змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту, наприклад: нім. *Geld* перекладається на укр. не *гроші*, а *долари* або *гривні* (в залежності від контексту), або нім. *Gold* перекладається на укр. не *золото*, а *прикраси із золота*, *золоті жіночі прикраси* тощо; *authorized personnel* – *кваліфікований фахівець*, *genuine replacement parts* – *запасні частини виробника*.

При перекладі з української мови іноді необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно з контекстом або стилістичними вимогами. Наприклад, поняття «*досліджувати*» в українській мові може вживатися в різних ситуативних умовах, і його конкретне значення в значній мірі упорядковується контекстом; в іноземній мові цьому поняттю будуть відповідати різні, вужчі за значенням одиниці, в залежності від контексту, напр.: *to explore* – *досліджувати місцевість* (*to explore the environment*); *to investigate* – *досліджувати ринок* (*to investigate the market*); *to research into* – *досліджувати явище* (*to research into the classical literature*).

При перекладі термінів також можливим є застосування зворотного прийому конкретизації – прийому генералізації. **Генералізація** вихідного значення відбувається у тих випадках, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості, що відповідає їй за змістом у мові перекладу. Наприклад: укр. *цилінний фільтр* – англ. *edge-type filter*, нім. *Postimplantationszustand* – укр. *післяопераційний стан*; *authorized service technician* – *кваліфікований технічний персонал*;

Серед лексичних трансформацій, застосованих при перекладі термінів, може бути ефективним використання також таких способів: **компресія**: *dehiscence defect* – *дегіценція*, *oral hygiene routine* – *гігієна ротової порожнини*; **заміна**, **додавання лексеми**: *autologous bone* – *аутогенна кісткова тканина*; *wound evaluation* – *оцінювання стану рани*;

Безумовно усі наведені вище способи перекладу термінів є надійним інструментарієм у руках перекладача. Проте у деяких випадках ані термінологічні ресурси, ані наявна номенклатура перекладацьких трансформацій не усувають сумніви перекладачів у процесі перекладу. Подекуди це трапляється через брак термінологічних відповідників у цільовій мові, проте, здебільшого, причиною є відсутність оновлених глосаріїв чи їхня невідповідність конкретним потребам перекладу цього тексту.

Серед проблем, які виникають через відсутність необхідної термінології у довідкових джерелах, можна навести такі приклади, пов'язані із цільовою мовою:

- ❖ неможливо знайти лексикалізовану одиницю (термін), тому що спеціалісти не спілкуються цією мовою у цій предметній галузі;
- ❖ відсутня прийнятна (з лінгвістичної точки зору) лексикалізована одиниця у цільовій мові, бо спеціалісти системно використовують запозичення;
- ❖ відсутня стандартизована одиниця, погоджена спеціалістами або затверджена установами, відповідальними за дотримання стандартів та нормативів.

У цьому пошуку еквівалентів перекладачеві, принаймні в принципі, виходять із припущення, що усі термінологічні одиниці вихідного тексту мають еквівалентні термінологічні одиниці у мові перекладу. Якщо такий пошук виявився невдалим і перекладачеві не вдалося віднайти жодного еквівалента (така ситуація в принципі трапляється, коли у мові перекладу відсутні тексти на відповідну тематику, то перекладач може пропонувати своє рішення, тобто новий термін, але при цьому новий термін слід належним чином пояснити у примітці.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загалом сутність усіх розглянутих нами перекладацьких трансформацій полягає у тому, що вони сприяють адаптації тексту оригіналу до норм та традицій мови перекладу, досягненню максимальної зрозумілості перекладу, не обтяженого невластивими мові перекладу граматичними конструкціями та лексичним складом.

Для здійснення якісного перекладу науково-технічних текстів необхідно виконання принаймні двох найважливіших умов:

- ❖ перекладач повинен орієнтуватися в тематиці текстів, які має перекладати, що набувається також з досвідом його роботи;
- ❖ у тексті перекладу потрібно уникати хибно орієнтуючих термінів, якщо в даній терміносистемі є їх синоніми з більш мотивованою внутрішньою формою.

Адекватний науково-технічний переклад повинен точно передавати зміст оригіналу, мати загальноприйнятту в мові перекладу термінологію і відповідати нормам науково-технічної літератури, з якої здійснюється переклад.

Особливої уваги при перекладі заслуговують питання термінологічної орфографії. Не варто забувати, що певна кількість термінів на сьогодні зберігають двоякий спосіб написання, наприклад: *авто-* й *ауто-*, *нейро-* й *невро-* та ін. Перекладачеві слід враховувати ступінь вживаності того чи іншого варіанта в конкретній терміносистемі на даному етапі, що повинно бути зафіксовано найновішими словниками.

Традиційні **рекомендації перекладачеві**, які стосуються термінологічних аспектів перекладу фахових текстів:

- 1) у перекладі повинні використовуватися терміни, затвержені відповідними державними стандартами;
- 2) перекладач повинен враховувати, до якої області науки і техніки відноситься термін, що перекладається, особливо іноземний;
- 3) якщо в тексті трапляється термін, не зафіксований у науково-технічних словниках, то перекладач має сам підібрати перекладний еквівалент, використовуючи довідникову літературу, або проконсультуватися у спеціаліста; у крайньому разі термін можна перекласти способом експлікації тобто описовим шляхом;
- 4) у тексті перекладу потрібно уникати непотрібного синонімічного використання термінологічних одиниць; усі терміни, символи, скорочення мають бути уніфіковані;
- 5) якщо в тексті оригіналу знайдена смислова помилка, пов'язана з написанням терміну, перекладач зобов'язаний дати відповідний до оригіналу переклад, а у примітці вказати на помилку і надати правильний варіант;
- 6) запозичені терміни в мові оригіналу при перекладі мають записуватися у дужках або подаватися курсивом;
- 7) назви латиною не перекладаються і залишаються в первісному вигляді;
- 8) не допускається довільне скорочення термінів;
- 9) номенклатури залишаються переважно в оригіналі;
- 10) одиниці фізичних величин, спеціальні знаки мають відповідати технічним стандартам.

Підсумовуючи викладене вище зазначимо, що термінознавство не слід плутати із перекладознавством; термінознавча робота полягає у встановленні термінологічних еквівалентів, тобто лексичних одиниць, якими послуговуються фахівці, спілкуючись цільовою мовою; суть перекладознавства полягає у максимальному точному відтворенні вихідних одиниць тексту засобами цільової мови. Термін має своє «власне» інваріантне значення і виконує функцію семантичного диференціала у різних терміносистемах. Ця його функція має бути збережена і точно передана на цільову мову методом використання перекладацького інструментарію та власної творчої ініціативи та вміння перекладача.

Перспективним у цьому напрямку є укладання термінологічних словників, подальша уніфікація термінологічної бази української терміносистеми та віднайдення максимально точних шляхів передачі термінів іноземною мовою.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови/Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Дудок Р.І. Проблема значення і смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.
3. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім "KM Academia", 2000. 218 с.
4. Енциклопедія перекладознавства : у 4 т. Т.1 : пер. з англ. / за ред.: Івз Гамб'є та Люка ван Дорслара ; за заг ред. : О.А.Кальниченко та Л.М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. 552 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
6. Квітко І. С. Термін у науковому документі. Львів: Вища школа, 1976. 128 с.
7. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О.Д. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.
8. Кияк Т.Р. Лінгвістичні аспекти термінознавства: навч. посібник. Київ, 1989. 104.
9. Кійко С.В. Німецько-українська міжмовна омонімія Монграфія, Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. 434 с.
10. Кійко С.В. Німецько-український інженерно-технічний словник : Близько 20-ти тисяч термінів і терміносполук. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2020. 468 с.
11. Кійко С.В. Омонімія в мові і мовленні : Монграфія, Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. 544 с.
12. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу: навчальний посібник. 2001. 290 с.
13. Мелех Г.Б., Кійко С.В. Німецько-український кулінарний словник Близько 6500 тисяч термінів і терміносполук. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. – 288 с.

14. Михайленко М. В. Закритий текст як базис терміносистеми // *Нові підходи до філології у вищій школі*: зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗДУ. 1998. С. 60 - 68.
15. Тур О. М. Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації : монографія. Кременчук : ПП Щербатих, 2018. 301 с
16. Фурт Д. В., Дмитрук Л. А. Термінологія: навчальний посібник, Кривий Ріг : [ДонНУЕТ], 2020. 172 с.
17. Pavel, Silvia&Nolet, Diane. 2001. The Handbook of Terminology. Ottawa: translation Bureau.
18. Данилюк М. Короткий англо-український медичний словник / Михайло Данилюк. – Нью-Йорк: "Свобода", 1970. –52 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

19. AIR CONDITIONER LG A09LHH. OWNER'S MANUAL. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522712.pdf>.
20. КОНДИЦІОНЕР ПОВІТРЯ LG A09LHH. ІНСТРУКЦІЯ З ЕКСПЛУАТАЦІЇ. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522714.pdf>.
21. Resorbable Collagen Membrane For Dental Surgery. Instructions For Use. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bauschhealth.com>.

References

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainsoi movy/Ukl. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv, Irpin: VTF «Perun», 2001. 1440 s.
2. Dudok R.I. Problema znachennia i smyslu termina v humanitarnykh naukakh. Monohrafiia. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2009. 358 s.
3. Diakov A. S., Kyiak T. R., Kudelko 3. B. Osnovy terminotvorennia: Semantychni ta sotsiolingvistychni aspekty. Kyiv: Vyd. dim "KM Academia", 2000. 218 s.
4. Entsyklopediia perekladoznavstva : u 4 t. T.1 : per. z anhli. / za red.: Ivz Hambie ta Liuka van Dorslara ; za zah red. : O.A.Kalnychenka ta L.M. Chernovatoho. Vinnytsia : Nova Knyha, 2020. 552 s.
5. Karaban V. I. Pereklad anhliiskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy. Vinnytsia: Nova knyha, 2004. 576 s.
6. Kvitko I. S. Termin u naukovomu dokumenti. Lviv: Vyshcha shkola, 1976. 128 s.
7. Kyiak T. R., Naumenko A. M., Ohui O.D. Teoriia ta praktyka perekladu (nimetska mova). Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Vinnytsia: Nova knyha, 2006. 592 s.
8. Kyiak T.R. Lingvistychni aspekty terminoznavstva: navch. posibnyk. Kyiv, 1989. 104.
9. Kiiko S.V. Nimetsko-ukrainska mizhmovna omonimiia Monhrafia, Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Rodovid», 2014. 434 s.
10. Kiiko S.V. Nimetsko-ukrainskyi inzhenerno-tekhnichnyi slovnyk : Blyzko 20-ty tysiach terminiv i terminopoluk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkoviycha, 2020. 468 s.
11. Kiiko S.V. Omonimiia v movi i movlenni : Monhrafia, Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Rodovid», 2014. 544 s.
12. Kovalenko A. Ya. Zahalnyi kurs naukovu-tekhnichnoho perekladu: navchalnyi posibnyk. 2001. 290 s.
13. Melekh H.B., Kiiko S.V. Nimetsko-ukrainskyi kulinarnyi slovnyk Blyzko 6500 tysiach terminiv i terminopoluk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkoviycha, 2021. – 288 s.
14. Mykhailenko M. V. Zakrytyi tekst yak bazys terminosystemy // Novi pidkhody do filolohii u vyshchii shkoli: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia: ZDU. 1998. S. 60 - 68.
15. Tur O. M. Dokumentoznavcha terminolohiia: problemy unifikatsii ta standartyzatsii : monohrafiia. Kremenchuk : PP Shcherbatykh, 2018. 301 s
16. Furt D. V., Dmytruk L. A. Terminolohiia: navchalnyi posibnyk, Kryvyi Rih : [DonNUET], 2020. 172 s.
17. Pavel, Silvia&Nolet, Diane. 2001. The Handbook of Terminology. Ottawa: translation Bureau.
18. Danyliuk M. Kоротkyi anhlo-ukrainskyi medychnyi slovnyk / Mykhailo Danyliuk. – Niu-York: "Svoboda", 1970. –52 s.

Dzherela iliustratyvnoho material

19. AIR CONDITIONER LG A09LHH. OWNERS MANUAL. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522712.pdf>.
20. KONDYTsIONER POVITRIA LG A09LHH. INSTRUKTsIia Z EKSPLUATATsII. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522714.pdf>.
21. Resorbable Collagen Membrane For Dental Surgery. Instructions For Use. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.bauschhealth.com>.